

ДОБРОВІЛЬНІСТЬ ЯК ОБОВ'ЯЗКОВА ОЗНАКА ПОЗИТИВНОЇ ПОСТКРИМІНАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ В ПРИПИСАХ ОСОБЛИВОЇ ЧАСТИНИ КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ ЩОДО ЗВІЛЬНЕННЯ ОСОБИ ВІД ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

У статті розглянуто ознаку добровільності як обов'язкову складову підстав спеціального звільнення від кримінальної відповідальності. Добровільність характеризує суб'єктивний контроль, внутрішню сторону вольової позитивної посткримінальної поведінки, що передбачена в спеціальних приписах Особливої частини КК. У характеристиці добровільності домінують психологічні комбінації "усвідомлення – передбачення – бажання".

Ключові слова: кримінальна відповідальність, спеціальне звільнення, позитивна поведінка, добровільність, усвідомлення, передбачення, бажання позитивної посткримінальної поведінки.

Законодавство про кримінальну відповідальність має сталу тенденцію до розширення приписів щодо спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності. Майже за півтора десятиріччя чинності Кримінального кодексу України 2001 р. (далі – КК) їх кількість збільшилася в півтора рази – з 14 до 21 виду звільнення від кримінальної відповідальності, передбаченого в особливих приписах до окремих статей Особливої частини КК. Цей напрям розвитку законодавства про кримінальну відповідальність, на наш погляд, є перспективним, оскільки відображає європейський шлях гармонізації кримінального права, практичну реалізацію принципів гуманізму та економії кримінальної репресії. Кримінальна відповідальність та покарання як *"ultimo ratio"* (останній захід. – П. Х.) впливу на особу, яка вчинила злочин, не завжди виконує завдання виправлення винного та запобігання вчиненню нових злочинів. У сучасних умовах глобалізації та ідеології постмодерну принцип невідворотності кримінальної відповідальності в європейському та світовому правовому просторі знає раціональної модифікації [1, с. 68–69; 8, с. 170; 15, с. 305]. До механізму кримінально-правової охорони (регулювання) усе сміливіше залучають засоби, що не спираються на примус, а спрямовані на захоплення (стимулювання) позитивної посткримінальної поведінки. Приписи, що стимулюють особу до позитивної посткримінальної поведінки, в Особливій частині КК набули розвитку в спеціальних видах звільнення від кримінальної відповідальності.

Метою статті є розгорнуте визначення добровільності як обов'язкової ознаки позитивної посткримінальної поведінки при спеціальному звільненні від кримінальної відповідальності, розкриття її конструктив-

них ознак, що формують не спонтанну, а свідомо оцінену як найбільш оптимальну для певної особи та й суспільства загалом позитивну, правослужняну поведінку.

В Особливій частині КК передбачено спеціальне звільнення від кримінальної відповідальності у випадках, коли: громадянин України, якщо він на виконання злочинного завдання іноземної держави, іноземної організації або їх представників ніяких дій не вчинив і добровільно заявив органам державної влади про свій зв'язок з ними та про отримане завдання (ч. 2 ст. 111 КК); особа, яка припинила діяльність, передбачену частиною першою цієї статті, та добровільно повідомила органи державної влади про вчинене, якщо внаслідок цього й ужитих заходів було відвернено заподіяння шкоди інтересам України (ч. 2 ст. 114 КК); особа, якщо до притягнення до кримінальної відповідальності нею здійснено виплату заробітної плати, стипендії, пенсії чи іншої встановленої законом виплати громадянам (ч. 3 ст. 175 КК); особа, яка вчинила діяння, передбачені частинами першою, другою, або діяння, передбачені частиною третьою (якщо вони призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у особливо великих розмірах) цієї статті, якщо вона до притягнення до кримінальної відповідальності сплатила податки, збори (обов'язкові платежі), а також відшкодувала шкоду, завдану державі їх не своєчасною сплатою (фінансові санкції, пеня) (ч. 4 ст. 212 КК); особа, яка вперше вчинила діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, якщо вона до притягнення до кримінальної відповідальності сплатила єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування чи страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, а також відшкодувала шкоду, завдану

фондам загальнообов'язкового державного соціального страхування їх несвоєчасною сплатою (штрафні санкції, пеня) (ч. 4 ст. 212-1 КК); особа, крім організатора або керівника злочинної організації, за вчинення злочину, передбаченого частиною першою цієї статті, якщо вона добровільно заявила про створення злочинної організації або участь у ній та активно сприяла її розкриттю (ч. 2 ст. 255 КК); особа в частині погрози вчинення терористичного акту, якщо вона до повідомлення їй про підозру у вчиненні нею злочину добровільно повідомила правоохоронний орган про цей злочин, сприяла його припиненню або розкриттю, у разі якщо внаслідок цього і вжитих заходів було відвернено небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків, якщо в її діях немає складу іншого злочину (ч. 6 ст. 258 КК); особа, крім організатора і керівника терористичної групи чи терористичної організації, яка добровільно повідомила правоохоронний орган про відповідну терористичну діяльність, сприяла її припиненню або розкриттю злочинів, вчинених у зв'язку із створенням або діяльністю такої групи чи організації, якщо в її діях немає складу іншого злочину (ч. 2 ст. 258-3 КК); особа, крім організатора або керівника терористичної групи (організації), за дії, передбачені цією статтею, якщо вона добровільно до притягнення до кримінальної відповідальності повідомила про відповідну терористичну діяльність або іншим чином сприяла її припиненню або запобіганню злочину, який вона фінансувала або вчиненню якого сприяла, за умови, що в її діях немає складу іншого злочину (ч. 4 ст. 258-5 КК); особа, яка перебувала в складі зазначених у цій статті формувань, за дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, якщо вона добровільно вийшла з такого формування і повідомила про його існування органи державної влади чи органи місцевого самоврядування (ч. 6 ст. 260 КК); особа, яка вчинила злочин, передбачений частинами першою або другою цієї статті, якщо вона добровільно здала органам влади зброю, бойові припаси, вибухові речовини або вибухові пристрої (ч. 3 ст. 263 КК); особа, яка вперше вчинила дії, передбачені цією статтею (за винятком випадків незаконного заволодіння транспортним засобом із застосуванням насильства до потерпілого чи погрозою застосування такого насильства), але добровільно заявила про це правоохоронним органам, повернула транспортний засіб власнику і повністю відшкодувала завдані збитки (ч. 4 ст. 289 КК); особа, яка добровільно здала наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги і вказала джерело їх придбання або сприяла розкриттю злочинів, пов'язаних з їх незаконним обігом, за незаконне їх ви-

робництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання (частина перша цієї статті, частина перша статті 309 цього Кодексу) (ч. 4 ст. 307 КК); особа, яка добровільно звернулася до лікувального закладу і розпочала лікування від наркоманії, за дії, передбачені частиною першою цієї статті (ч. 4 ст. 309 КК); особа, яка добровільно здала прекурсори, що призначалися для виробництва або виготовлення наркотичних засобів чи психотропних речовин, і вказала джерело їх придбання або сприяла розкриттю злочинів, пов'язаних із незаконним обігом прекурсорів, наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, за незаконні дії з їх виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання (частина перша цієї статті) (ч. 4 ст. 311 КК); особа, яка добровільно здала отруйні чи сильнодіючі речовини, що не є наркотичними або психотропними чи їх аналогами, або отруйні чи сильнодіючі лікарські засоби та вказала джерело їх придбання або сприяла розкриттю злочинів, пов'язаних з їх незаконним обігом, за незаконне виробництво, виготовлення, придбання, перевезення, пересилання, зберігання отруйних чи сильнодіючих речовин, що не є наркотичними або психотропними чи їх аналогами, або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, а також за вчинення таких дій без спеціального на те дозволу (частина перша цієї статті) щодо обладнання, призначеного для виробництва чи виготовлення отруйних чи сильнодіючих речовин, що не є наркотичними або психотропними чи їх аналогами, або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, а також за вчинення таких дій без спеціального на те дозволу (частина перша цієї статті) щодо обладнання, призначеного для виробництва чи виготовлення отруйних чи сильнодіючих речовин, що не є наркотичними або психотропними чи їх аналогами, або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів (ч. 5 ст. 321 КК); особа, яка пропонувала, обіцяла або надала неправомірну вигоду, якщо стосовно неї були вчинені дії щодо вимагання неправомірної вигоди і після пропозиції, обіцянки чи надання неправомірної вигоди вона до повідомлення їй про підозру у вчиненні нею злочину добровільно заявила про те, що сталося, органу, службова особа якого наділена законом правом повідомляти про підозру (ч. 5 ст. 354 КК); особа, яка пропонувала або надала неправомірну вигоду, якщо стосовно неї були вчинені дії щодо вимагання неправомірної вигоди, якщо стосовно неї були вчинені дії щодо вимагання неправомірної вигоди і після пропозиції чи надання неправомірної вигоди вона до повідомлення їй про підозру у вчиненні нею злочину добровільно заявила про те, що сталося, органу, службова особа якого, згідно із законом, має право повідомляти про підозру (ч. 5 ст. 368-3 КК); особа, яка пропонувала або надала неправомірну вигоду, якщо стосовно неї були вчинені дії щодо вимагання неправомірної вигоди і після пропозиції чи надання неправомірної вигоди вона до повідомлення їй про підозру у вчиненні нею злочину добровільно заявила про те, що сталося, органу, службова особа якого, згідно із законом, має право повід-

омляти про підозру (ч. 5 ст. 368-4 КК); особа, яка пропонувала, обіцяла чи надала неправомірну вигоду, якщо стосовно неї були вчинені дії щодо вимагання неправомірної вигоди і після пропозиції, обіцянки чи надання неправомірної вигоди вона до повідомлення їй про підозру у вчиненні нею злочину добровільно заявила про те, що сталося, органу, службова особа якого згідно із законом має право повідомляти про підозру (ч. 6 ст. 369 КК); військовослужбовець, який вчинив злочин, передбачений статтями розділу XX Особливої частини КК, може бути звільнений від кримінальної відповідальності згідно зі ст. 44 цього Кодексу із застосуванням до нього заходів, передбачених Дисциплінарним статутом Збройних Сил України (ч. 4 ст. 401 КК).

У літературі сформувалася позиція, що правомірна, суспільно корисна поведінка регулюється як методом дозволу, так і заохоченням як самостійними методами правового регулювання [5, с. 61; 7, с. 12-13; 18, с. 160]. Як відомо, у загальній теорії права найбільш поширена концепція, згідно з якою основними методами правового регулювання є заборона, зобов'язання й дозвіл [1, с. 46]. Дотримання правових заборон, виконання правових обов'язків та реалізація суб'єктивного права є різними варіантами соціально корисної поведінки, що заохочуються державою як правомірні. Проте позитивна оцінка правомірної поведінки не завжди супроводжується зобов'язанням держави на будь-які соціальні блага для законослухняних громадян. Заохочуючи правомірну поведінку в кримінальному законодавстві, держава вважає за можливе особливо виділити в правомірній сфері реалізацію суб'єктивного права, що відповідає нагальним потребам суспільства в цілому й кожного індивіда окремо [18, с. 150]. Наявність додаткових стимулів заохочення визначає самостійність заохочувального методу правового регулювання. Стимули, як слушно вказує О. В. Малько, це все те, що втілює спроможність, відкриває простір, створює сприятливі умови для прискорення, посилення тих чи інших параметрів, спосіб активації та ініціації [7, с. 16].

Метод заохочення природно базується на *добровільності, невимушеності позитивної посткримінальної поведінки*. На наш погляд, добровільність має значення обов'язкової ознаки позитивної посткримінальної поведінки, що є підставою застосування звільнення від кримінальної відповідальності, передбаченого у особливих приписах до окремих статей Особливої частини КК. Добровільність передбачає свободу вибору суспільної поведінки. Правовій державі не байдуже, у який спосіб вирішується кримінально-правовий конфлікт. Тому в кримінально-правовій поведінці завжди є правомірний, соціально корисний варіант, особливо в разі вчинення злочинів невеликої

або середньої тяжкості [19, с. 137]. Майже всі заохочувальні норми пронизані принципом добровільності. Закріплення зазначеного принципу в кримінальному законодавстві вирішують трьома способами: а) прямою вказівкою на добровільність позитивної поведінки (ст. 17, 31, п. 2 ч. 1 ст. 66, ч. 2 ст. 111, ч. 2 ст. 114, ч. 2 ст. 255, ч. 6 ст. 258, ч. 2 ст. 258-3, ч. 2 ст. 258-5, ч. 6 ст. 260, ч. 3 ст. 263, ч. 4 ст. 289, ч. 4 ст. 307, ч. 4 ст. 309, ч. 4 ст. 311, ч. 5 ст. 321, ч. 5 ст. 354, ч. 5 ст. 368-3, ч. 5 ст. 368-4, ч. 6 ст. 369 КК; б) шляхом визначення спеціальної мети позитивної поведінки (ст. 36, 38, 39, 41, 42, 43 КК); в) за суспільно корисною спрямованістю дій (ст. 45, 46, 47, 48, 49, п. 1 та 2-1 ч. 1 ст. 66, 75, 81, 82, 91, 104, 105, 107, ч. 3 ст. 175, ч. 4 ст. 212 КК, ч. 4 ст. 212-1 КК) [17, с. 212].

Вищенаведений перелік спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності свідчить, що в абсолютній більшості випадків добровільність прямо вказана в диспозиції норми Особливої частини КК як конструктивна та обов'язкова ознака позитивної посткримінальної поведінки. І тільки в трьох приписах такої вказівки немає, а саме: у позитивних посткримінальних діях керівника підприємства, установи або організації, що виплатили заробітну плату, стипендію, пенсію чи інші, установлені законами виплати громадянам до притягнення його до кримінальної відповідальності (ч. 3 ст. 175 КК); особи – платника податків, зборів, інших обов'язкових платежів, що сплатила податки, збори (обов'язкові платежі), а також відшкодувала шкоду, завдану державі їх несвоєчасною сплатою (фінансові санкції, пеня), до притягнення її до кримінальної відповідальності (ч. 4 ст. 212 КК); особи – платника страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, що сплатила страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, а також відшкодувала шкоду, завдану Пенсійному фонду України їх несвоєчасною сплатою (фінансові санкції, пеня), до притягнення її до кримінальної відповідальності (ч. 4 ст. 212-1 КК).

На добровільність як ознаку певної кримінально-правової поведінки вказано й у інших нормах КК (ст. 17, 31, п. 2), п. 2-1 ч. 1 ст. 66, 69, 69-1 КК). На наш погляд, легальне визначення добровільності законодавець формує у ч. 1 ст. 17 КК щодо поняття добровільної відмови при незакінченому злочині: "Добровільною відмовою є остаточне припинення особою за своєю волею готування до злочину або замаху на злочин, якщо при цьому вона усвідомлювала можливість доведення злочину до кінця". Саме це визначення має стати основою для подальшого розкриття ознак добровільності при позитивній посткримінальній поведінці особи. Слушною із цього приводу є думка М. І. Панова, що терміни, вживані в

нормах кримінального закону, незалежно від того, якими вони є (загальнопоширеними, спеціально-юридичними, технічними або іншими), мають бути позбавлені експресивності й при цьому виступати особливими знаковими одиницями, що концентрують в узагальненому вигляді (водночас достатньо конкретно) максимально високий рівень знань про кримінально-правові явища й однозначно їх відображають [11, с. 20–21].

Добровільність характеризує, насамперед, "суб'єктивний контроль", внутрішню, суб'єктивну сторону вольової позитивної поведінки, що передбачена в заохочувальних нормах Особливої частини КК. Тому в характеристиці добровільності превалюють психологічні комбінації "усвідомлення – передбачення – бажання". Першою ознакою добровільності є вчинення відповідних позитивних дій за своєю волею. Воля є тим внутрішнім важелем, який, за влучним порівнянням Дж. Флетчера, примушує тіло здійснювати вчинки: "Поняття добровільності надає ключ як до розуміння концепції винуватості у вчиненні злочину, так і до застосування концепції відмови від злочину" [15, с. 440]. У п. 14 Постанови Пленуму Верховного Суду України "Про судову практику у справах про злочини проти статеві свободи та статеві недоторканості особи" від 30.05.2008 р. № 5 наголошено на обов'язковості ознаки добровільної відмови при згвалтуванні та насильницькому задоволенні статеві пристрасті неприродним способом: "Для визнання відмови від доведення цих злочинів до кінця добровільною слід виходити з того, що особа, маючи реальну можливість довести їх до кінця, відмовилась від цього і з власної волі припинила злочинні дії (курсив наш. – П. Х.). У таких випадках особа підлягає кримінальній відповідальності лише у тому разі, якщо фактично вчинені нею дії містять склад іншого злочину. Разом з тим суди повинні мати на увазі, що не може визнаватися добровільною відмова від згвалтування та насильницького задоволення статеві пристрасті неприродним способом, що викликана неможливістю подальшого продовження злочинних дій з причин, незалежних від волі винної особи (наприклад, коли цьому перешкодили інші особи, або винна особа не змогла подолати опору потерпілої особи, закінчити злочин з фізіологічних причин тощо)" [12].

Як слушно вказує Н. М. Ярмиш, воля є необхідною умовою активності особи. Вона виявляється в реалізації прийнятого рішення, у спроможності управляти собою та своїми психічними функціями [20, с. 13]. Вибір за власною волею суспільно корисного варіанта поведінки надає законодавцю підстави заохотити особу шляхом звільнення від кримінальної відповідальності. Відтак, добровільною є посткримінальна поведінка, здійснена з власної волі, за наявності

ти вибору щонайменше з двох варіантів поведінки, серед яких усвідомлення об'єктивної можливості продовжувати вчинення злочину. За цих умов особа, усвідомлюючи фактичні та юридичні наслідки, без примусу з боку інших осіб і не через наявну перешкоди добровільно припиняє вчинення певного злочину й обирає правомірний варіант вирішення кримінально-правового конфлікту.

Формування особистої правомірної поведінки здійснюється на психологічному рівні. Її природа визначається психологічними категоріями "збудження", "спонукання", "мотивація" тощо. Під формуванням правомірної поведінки, на наш погляд, необхідно розуміти виключно позитивний процес, збуджувальний фактор, прагнення до соціальної корисності поведінки. На відміну від заохочувальних норм, кримінально-правові заборони відіграють роль "антистимулу" – гальмівного фактора, що обмежує особу у визначених законом межах поведінки. Вони забороняють вчиняти суспільно небезпечні діяння під страхом кримінального покарання. Дихотомія "дозвіл – заборона", "позитивне – негативне", "заохочення – покарання" у свідомості існує як структура психічної активності людини. В. М. Бехтерев вказував на заборони та стимули як вирішальні фактори впливу на мозок людини: "Щодо діянь та вчинків людини є соціальні гальма у вигляді заборон з боку старших у родині, з боку носіїв влади, з боку звичаїв, правил порядності, моди, законів, суспільної думки. Ці гальма накладають відповідні обмеження на людину, змушують її триматися в межах, не допускати конфліктів з оточенням, а якщо вони з'явилися – сприяти можливому їх обмеженню та запобіганню на майбутнє. З іншого боку, поряд із гальмами є й соціальні стимули у вигляді схвалення старших, високої оцінки вчинків, суспільної думки та інших різноманітних заохочувальних заходів. Саме ці стимули спонукують людину до діяльності на користь інших, на користь суспільства в цілому, іноді навіть шкодять своїм особистим інтересам" [3, с. 304].

Виділяють три види правомірної поведінки залежно від мотиваційних основ та ціннісних установок. Перший вид – поведінка, заснована на сприйнятті правових норм як найдоцільніших орієнтирів життєдіяльності. У цьому разі суб'єкт усвідомлює необхідність вимог правових норм, враховує корисність своєї поведінки й бажає настання суспільно корисного результату. Свідоме ставлення суб'єкта до права, визнання його цінності забезпечує стабільність і надійність правомірної поведінки. Другий вид правомірної поведінки – конформістська, орієнтована на пристосування, пасивне підпорядкування правовим приписам без їх належного усвідомлення та прийняття. Мотивами конформістської поведінки може бути, наприклад, бажання уникнути осуду в соці-

альній групі або бажання заслужити її схвалення тощо. Конформізм, як дотримання норм права за інерцією, не може забезпечувати надійної та стабільної поведінки. В індивіда за цих обставин відсутня чітка й надійна особиста установка на дотримання правових норм. Отже, у разі зміни ситуації на протилежну поведінка індивіда з правомірної може змінитися на неправомірну. Третій вид правомірної поведінки – це поведінка, що визначається страхом можливого покарання за неправомірні діяння, розумінням вигідності дотримання правових норм за цих обставин. Ця поведінка маргінальна. Особливість її в тому, що тут має місце ситуація погранична, проміжна між правомірною й неправомірною орієнтацією суб'єкта. Така поведінка найчастіше характерна для осіб, які не мають необхідного мінімуму матеріальних благ, живуть за межею бідності, не знаходять способів для зміни свого соціального становища, не мають необхідного потенціалу для подолання перешкод і обмежень на шляху до своєї мети. Одночасно для багатьох із них усвідомлення факту невідповідності покарання є причиною, що втримує їх у межах правопорядку [13, с. 105–106]. З великою ймовірністю можна стверджувати, що позитивна посткримінальна поведінка здебільшого належить до другого або третього різновидів правомірної кримінально-правової поведінки осіб.

Друга ознака добровільності полягає в усвідомленні остаточного припинення злочину. І хоча тільки один раз у ч. 2 ст. 114 КК законодавець прямо вказує на цю обставину, а саме: *звільняється від кримінальної відповідальності особа, яка припинила діяльність, передбачену частиною першою цієї статті*, та добровільно повідомила органи державної влади про вчинене, якщо внаслідок цього і вжитих заходів було відвернено заподіяння шкоди інтересам України, вочевидь, що вихід особи з воєнізованих або збройних формувань, не передбачених законом (ч. 6 ст. 260 КК), заява особи про незаконне заволодіння транспортним засобом правоохоронним органам (ч. 4 ст. 289 КК), здача органам влади зброї, бойових припасів або вибухових пристроїв (ч. 3 ст. 263 КК), здача наркотичних засобів, психотропних речовин та вказівка на джерело їх придбання (ч. 4 ст. 307 КК) тощо також є свідченнями усвідомлення остаточного припинення злочинної діяльності.

Соціально-правова цінність позитивної посткримінальної поведінки визначається, насамперед, остаточним припиненням вчинення злочину. Природним наслідком припинення вчинення злочину є відвернення заподіяння злочинної шкоди об'єктам кримінально-правової охорони, а саме: правам і свободам людини і громадянина, власності, громадському порядку та громадській безпеці, довіллі, конституційному устрою

України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам (ч. 1 ст. 1 КК) [2, с. 44].

Суб'єктивне ставлення особи до припинення злочинної діяльності виявляється в мотивах позитивної посткримінальної поведінки та усвідомленні можливості успішного продовження вчинення злочину. Сталою є позиція доктрини кримінального права та судової практики, що мотиви позитивної посткримінальної поведінки не мають кримінально-правового значення й можуть бути різноманітними: як соціально схваленими (совісність, жаль, співпереживання, щирість, сердечність, розкаяння тощо), так і засуджуваними суспільством (боягузтво, страх, корисливість, заздрість, презирство тощо) [4, с. 11; 14, с. 9; 17, с. 171]. Найчастіше мотивом є "страх перед розкриттям, кримінальною відповідальністю та покаранням", але цей страх повинен мати характер абстрактної, загальної небезпеки, якщо ж особа після вчинення злочину через конкретні обставини усвідомлює реальну загрозу його розкриття, а відповідно – неминучість кримінальної відповідальності та покарання, і ця обставина є нездоланою або значною перешкодою в реалізації злочинного наміру, то припинення злочину в такому разі ґрунтується не на добровільних, а на вимушених обставинах. Усвідомлення особою можливості успішного продовження злочину свідчить про певний внутрішній процес передбачення розвитку причинного зв'язку, що здійснюється на підставі фактично наявних обставин або таких, що можуть виникнути в майбутньому при вчиненні злочину. Про можливість успішного продовження злочину до кінця свідчать, зокрема, обставини об'єктивного та суб'єктивного характеру (безлюдне місце, наявність вогнепальної зброї, технічних засобів проникнення в приміщення, автомобіль, фізичний стан, спеціальна підготовка, досвід особи та інші обставини, що сприяють безперешкодному продовженню злочину). Навпаки, зменшують або взагалі роблять неможливим успішне продовження злочину обставини, що перешкоджають його вчиненню (наявність засобів сигналізації, поява в момент вчинення замаху інших осіб, невдалий вибір технічних знарядь тощо). Відтак, передбачення конкретної сприятливої комбінації об'єктивних і суб'єктивних обставин, що існують під час вчинення злочину або можуть виникнути в майбутньому, формує в особи усвідомлення можливості успішного продовження злочинної діяльності.

Третьою ознакою добровільності є *усвідомлення особою доцільності вибору позитивної посткримінальної поведінки*. Особа усвідомлює фактичний зміст та правові наслідки певної позитивної поведінки. Для добровільності позитивної посткримінальної поведінки важливим є розуміння змістовної складової цієї поведінки, а також часу її

здійснення. Законодавець, формуючи підставу звільнення від кримінальної відповідальності, пропонує здійснити нескладні з фізичного та психологічного поглядів поспільні дії або загалом одну дію. Так, у ч. 3 ст. 263 КК як позитивну дію передбачено тільки здачу органам влади зброї, бойових припасів або вибухових пристроїв, у ч. 4 ст. 309 КК треба звернутися до лікувального закладу та розпочати лікування від наркоманії. Іноді такі дії утворюють більш складний комплекс позитивної посткримінальної поведінки, що зумовлено складністю запобігання настанню злочинної шкоди. Так, згідно із ч. 2 ст. 114 КК, крім позитивних дій винного у вигляді заяви органам державної влади про припинення злочинної діяльності, необхідно, щоб унаслідок цього і вжитих заходів було відвернене заподіяння шкоди інтересам України.

Щодо часу здійснення позитивних посткримінальних дій, то вимога зазвичай єдина: особа має здійснити самовикриття у вчиненому злочині, а не у зв'язку із тим, що про вчинений злочин стало відомо правоохоронним органам. Скажімо, відповідно до ч. 6 ст. 369 КК, особа, яка пропонує, обіцяла чи надала неправомірну вигоду, якщо стосовно неї були вчинені дії щодо вимагання неправомірної вигоди і після пропозиції, обіцянки чи надання неправомірної вигоди, до повідомлення їй про підозру у вчиненні нею злочину добровільно заявила (курсив наш. – П. Х.) про те, що сталося, органу, службова особа якого, згідно із законом, має право повідомляти про підозру. Так само особа, крім організатора або керівника терористичної групи (організації), за дії, передбачені цією статтею, якщо вона добровільно до притягнення до кримінальної відповідальності повідомила (курсив наш. – П. Х.) про відповідну терористичну діяльність або іншим чином сприяла її припиненню чи запобігання злочину, який вона фінансувала або вчиненню якого сприяла, за умови, що в її діях немає складу іншого злочину. Своєчасною слід вважати добровільне повідомлення, що зроблено до повідомлення їй про підозру у вчиненні нею певного злочину. Адресатом добровільної заяви є не будь-який правоохоронний чи державний орган, а саме орган, службова особа якого, згідно із законом, має право повідомляти про підозру.

Разом з тим, у деяких приписах щодо спеціального звільнення від кримінальної відповідальності прямої вказівки на добровільність немає. Так, наприклад, передбачено звільнення від кримінальної відповідальності керівника підприємства, установи або організації незалежно від форми власності чи громадянина – суб'єкта підприємницької діяльності, якщо до притягнення до кримінальної відповідальності ними здійснено виплату заробітної плати, стипендії, пенсії чи іншої встановленої законом ви-

плати громадянам (ч. 3 ст. 175 КК). Вочевидь, можлива ситуація, за якої особа, винувата у безпідставній невиплаті заробітної плати, стипендії, пенсії чи іншої установленої законом виплати громадянам більш як за один місяць (ч. 1 ст. 175 КК), під впливом примусу у вигляді зовнішніх чинників (вимог робітників, пропозицій слідчого або прокурора, погроз з боку третіх осіб тощо) не за своєю волею, тобто вимушено, недобровільно здійснить вказану посткримінальну поведінку [6, с. 66; 10, с. 110]. На наш погляд, така ситуація є неприпустимою та суперечить принципам заохочення позитивної посткримінальної поведінки особи, що стимулюється спеціальним звільненням від кримінальної відповідальності. Тому в диспозиції цієї й інших вищевказаних норми має з'явитися вказівка на добровільність як обов'язкову ознаку позитивної посткримінальної поведінки. Скажімо, щодо звільнення від кримінальної відповідальності керівника підприємства, установи або організації ми пропонуємо таку редакцію заохочувального припису: "*ч. 3. Звільняється від кримінальної відповідальності керівник підприємства, установи або організації незалежно від форми власності чи громадянин-суб'єкт підприємницької діяльності, який до повідомлення йому про підозру у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 та ч. 2 цієї статті, добровільно здійснив виплату заробітної плати, стипендії, пенсії чи іншої встановленої законом виплати*".

Висновки. На підставі вищевикладеного маємо підсумувати, що добровільність є обов'язковою ознакою позитивної посткримінальної поведінки, для якої характерні суб'єктивний контроль, внутрішня сторона вольової позитивної поведінки; усвідомлення особою остаточного припинення злочинної діяльності та доцільності вибору позитивної посткримінальної поведінки.

Список використаної літератури

1. Алексеев С. С. Общие дозволения и общие запреты в советском праве : монография / С. С. Алексеев. – Москва : Юрид. лит., 1989. – 288 с.
2. Баулін Ю. В. Сучасна кримінально-правова система в Україні: реалії та перспективи : монографія / Ю. В. Баулін, М. В. Буроменський, В.В. Голіна та ін. – Київ : Парламентське видання, 2015. – 688 с.
3. Бехтерев В. М. Мозг и его деятельность : науч. издание / В. М. Бехтерев. – Москва ; Ленинград : Госиздат, 1928. – 327 с.
4. Вознюк А. А. Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності учасників організованих злочинних об'єднань : монографія / А. А. Вознюк. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2015. – 236 с.
5. Звечаровский И. Э. Посткриминальное поведение: понятие, ответственность, стимулирование : монография / И. Э. Зве-

- чаровский. – Иркутск : Изд-во Иркут. ун-та, 1993. – 128 с.
6. Лихова С. Питання караності невиконаних постановленних законом виплат: у світлі міжнародних норм та стандартів / С. Лихова, В. Топчій // Вісник прокуратури. – 2008. – № 9. – С. 60–67.
  7. Малько А. В. Стимулы и ограничения в праве : монография / А.В. Малько. – Москва : Юристъ, 2003. – 250 с.
  8. Мандриченко Ж. В. Реализация частных начал в уголовном праве / Ж.В. Мандриченко // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць. – Одеса : Юридична література, 2010. – Вип. 54. – С. 168–173.
  9. Навроцький В. О. Посткримінальна поведінка: поняття, види, правове значення / В. О. Навроцький // Проблеми пенітенціарної теорії і практики : щоріч. бюлетень. – Київ : КЮІ ХНУВС, 2005. – Вип. 10. – С. 99–110.
  10. Павликівський В. І. Практика захисту трудових прав громадян кримінальним законодавством : наук.-практ. посіб. / В. І. Павликівський. – Харків : Харків юридичний, 2005. – 224 с.
  11. Панов Н. И. Проблемы точности норм Особенной части уголовного права и совершенствование законодательной техники / Н. И. Панов // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць. – Одеса : Юридична література, 2010. – Вип. 54. – С. 18–22.
  12. Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи : постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 р. № 5 [Електронний ресурс] // Інформаційний сервер Верховного Суду України. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/>.
  13. Тимошенко В. Примус як мотив поведінки / В. Тимошенко // Право України. – 2007. – № 6. – С. 104–106.
  14. Усатий Г. О. Компромис як засіб вирішення кримінально-правового конфлікту : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Г. О. Усатий ; Націон. акад. внутр. справ України. – Київ, 1999. – 17 с.
  15. Флетчер Дж. Основные концепции современного уголовного права : монография / Дж. Флетчер, А. В. Наумов. – Москва : Юристъ, 1998. – 512 с.
  16. Хряпінський П. В. Заохочувальні норми у кримінальному законодавстві України : монографія / П. В. Хряпінський. – Харків : Харків юридичний, 2009. – 840 с.
  17. Хряпінський П. В. Спеціальне звільнення від відповідальності у кримінальному праві та законодавстві України : навчальний посібник / П. В. Хряпінський. – Запоріжжя : ЗНУ : Альянс, 2010. – 270 с.
  18. Хряпінський П. В. Метод диспозитивності заохочувальних кримінально-правових приписів / П. В. Хряпінський // Вісник кримінологічної асоціації України. – 2015. – № 1 (9). – С. 149–163.
  19. Хряпінський П. В. Доктринальне визначення поняття та ознак звільнення від кримінальної відповідальності / П. В. Хряпінський // Юридична наука: науковий юридичний журнал. – 2015. – № 3. – С. 129–138.
  20. Яриш Н. Н. Действие как признак объективной стороны преступления (проблемы психологической характеристики) : научн. очерк / Н. Н. Яриш. – Харьков : Основа, 1999. – 84 с.

Стаття надійшла до редакції 17.12.2015.

Хряпінський П. В. Добровольність як обов'язковий ознак позитивного постпреступного поведінки в предписаннях особливої частини кримінального кодексу України об звільненні особи від відповідальності

В статті розглянуто ознак добровольності як обов'язковий елемент основи спеціального звільнення від кримінальної відповідальності. Добровольність характеризує суб'єктивний контроль, внутрішню сторону волевого позитивного постпреступного поведінки, передбаченого в спеціальних предписаннях особливої частини КК. В характеристиці добровольності домінують психологічні комбінації "осознание – предвидение – желание".

Ключевые слова: кримінальна відповідальність, спеціальне звільнення, позитивне поведінка, добровольність, осознание, предвидение, желание позитивного постпреступного поведінки.

Khriapinskyi P. Voluntariness as the Obligatory Sign of Positive Post-Criminal Behaviour in Instructions of Special Part of the Criminal Code of Ukraine About Release of the Person from Responsibility

It is considered a voluntariness sign as an obligatory element of the basis of special release from criminal liability. Select three types of good behavior in dependence on motivational bases and valued settings. The first kind is a conduct, based on perception of legal norms as most expedient orientiriv of vital functions. In this case a subject realizes the necessity of requirements of legal norms, the utility of the conduct takes into account and wishes an offensive publicly useful to the result. Conscious attitude of subject toward a right, confession of his value is provided by stability and reliability of good behaviour.

The second type of good behaviour is a conformist conduct, which is oriented on adaptation, passive submission, legal orders without their proper awareness and acceptance. Reasons of conformist conduct can be, for example, desire to avoid conviction in task force or desire to deserve its approval and others like that. Conformism, as an observance of norms of right amazing, can not provide a reliable and stable conduct. For an individual under the circumstances the clear and reliable personal setting absents on the observance of legal norms. Consequently, in the case of change of situation on opposite, the conduct of individual from legitimate can change on illegal. The third type of good behaviour is a conduct which is determined fear of possible punishment for illegal acts, understanding of advantage of observance of legal norms under the circumstances. Such conduct is more frequent all characteristic for persons, which do not have necessary a minimum of material welfares, live after the line of poverty, does not find methods for the change of the social position, does not have necessary potential for overcoming of obstacles and limitations on a way to to the purpose.

The social legal value of positive conduct is determined, above all things, final stopping of commission of crime. Natural investigation of stopping of commission of crime is a distraction of infliction of criminal harm the objects of guard, namely: to the rights and freedoms of man and citizen, to the property, public peace and public safety, to the environment, to the constitutional mode of Ukraine, from criminal trespasses, providing of the world and safety of humanity, and also prevention of crimes Voluntariness characterizes subjective control, internal I will shift strong-willed positive post-criminal behavior that is provided in special instructions of Special part of UK. In the characteristic of voluntariness psychological combinations "understanding – anticipation – desire" dominate.

Key words: *criminal liability, special release, positive behavior, voluntariness, understanding, anticipation, desire positive post-criminal behavior.*